Головань Т. П.,
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України

ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ПРИТЧІ ПРО НЕВИДИМОГО САДІВНИКА ДЖОНА ВІЗДОМА)

Анотація. У статті проаналізовано проблему співвідношення філософії та художньої літератури на прикладі притчі про невидимого садівника британського філософа Джона Віздома, що є частиною його есею «Боги». Розглянуто такі форми взаємозв'язку філософії та художньої літератури, як ототожнення, розмежування та частковий збіг, а за основу дослідження взято підхід, що передбачає динамічний обмін між названими формами, зокрема «прагнення» філософії до повноти даності, «істинності» художньої літератури.

На цьому ґрунті зіставлено початкову раціональну тезу про трансформацію пояснювальної гіпотези, сформульовану в нарисі «Боги», із сюжетом притчі про невидимого садівника.

З'ясовано, що сюжет притчі про невидимого садівника дає змогу значно краще презентувати тезу про те, що пояснювальна гіпотеза на певному етапі вже не є експериментальною, тобто зумовленою новими фактами, і надалі визначається емоційним зв'язком із цими фактами й уживанням відповідних слів. Притча презентує сукупність фактів як сад, відмінний емоційний зв'язок із ними та різні інтерпретації – як репліки в діалозі двох людей-героїв. Закритий простір саду виражає вичерпність фактів, а точний час дії – історичну конкретність трансформації гіпотези, яка припиняє бути експериментальною.

Також зроблено спробу окреслити ще один «інтерес» філософії до художньої літератури як рухливої неповноти, що реалізується через множинність символічних значень і різноманітність читацьких інтерпретацій. Зокрема, образ саду в художній літературі є настільки полісемантичним та передбачає настільки широкий горизонт інтерпретацій, що задовольняє прагнення філософії до смислової варіативності та діалогічності думок.

Ключові слова: філософія, художня література, притча, пояснювальна гіпотеза, експериментальний статус.

Постановка проблеми. Якщо філософські праці Джона Віздома становлять інтерес лише для філософів, то один із його коротких літературних сюжетів став набагато популярнішим і вийшов за межі філософського знання. Ідеться про притчу про невидимого садівника. Цей сюжет одержав самостійне життя, хоча спочатку становив лише ілюстрацію до короткої тези, наведеної в есеї «Боги» (1944 р.) [1]. Самостійне життя цьому текстовому уривку Дж. Віздома дав інший філософ – Ентоні Флю, коли у статті «Теологія і фальсифікація» [2] розповів про притчу як щось окреме. Автор статті значно переробив сюжет Дж. Віздома, замінивши сад галявиною серед джунглів, яку люди-дослідники згодом обтягують дротом з електричним

струмом, яку стережуть із вівчарками тощо. Е. Флю значно трансформував первинні смисли, наголошуючи, що людина, яка висуває гіпотезу про невидимого садівника, під час діалогу з опонентом увесь час змінює власні твердження і, на його думку, фальсифікує їх. І хоч притча Дж. Віздома була дуже зміненна, у сприйнятті читача саме через згадку Е. Флю вона стала чимось окремим. Прикметно, що в одному з видань її передруковано як самостійний твір під заголовком есею – «Боги».

Притчу про невидимого садівника філософи чітко заземлюють у проблематику своєї наукової сфери. Так, М. Кедрова зауважує: «Джон Віздом у статті «Боги» порушив питання про статус істинності суджень щодо релігії, зазначивши, що між теїстом і атеїстом не буде розбіжностей стосовно висловлювань щодо фактів навколишнього світу, однак докорінно відрізняються інтерпретаційні принципи, на які кожен із них спирається <...>». Суть цієї притчі полягає в тому, що спостерігаючи одні й ті самі явища, теїст і атеїст використовують різні пояснювальні моделі для їх розуміння <...>» [3, с. 9].

Однак незалежно від філософського значення притчі Дж. Віздома вона становить інтерес з огляду на проблему співвідношення і взаємопроникнення філософії та художньої літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема – дуже широка. У ній виокремлюють три головні погляди: перший – акцентування на відмінності, різноманітності філософії та художньої літератури, на чіткій демаркаційній лінії між ними та навіть несумісності; другий – зауважування нерозмежованості, або цілковитої тотожності; третій – наголошування на спорідненості філософії та художньої літератури, наявності сфери взаємоперетину або зон, які є спільними. Чергування трьох означених поглядів точно відображає назва статті Артура С. Данто «Philosophy as/and/of Literature» [4]. «Philosophy as Literature» стосується ототожнення, «Philosophy and Literature» – різноманітності, «Philosophy of Literature» – зони перетину. Усі три думки, а найбільше – абсолютна відмежованість і тотожність, – лише умовно відображають реальну ситуацію взаємодії означених сфер, оскільки апелюють до статичного трактування цієї взаємодії, яка насправді є динамічною, плинною, становить оригінальну конфігурацію в кожному конкретному випадку.

Саме тому на особливу увагу заслуговують ті підходи до проблеми, які враховують складну взаємодію чистих форм філософії та літератури, безперервне перетікання між полюсами, інтенційну напругу між крайніми точками. Як зазначає українська

дослідниця Л. Архіпова, «<...> проблема не тільки в тому, що втрачаються ідентичності філософії й літератури. Ідентичності зберігаються попри все – будь-який наївний дотик дотекстів одразу розрізняє літературу й філософію. Ось – текст літератури, ось – текст філософії, вони все ще різні, хоч і близькі» [5, с. 15]. Різні та водночас близькі. Відмінні та водночас подібні. Цю енергетику зближення та віддалення Л. Архіпова влучно відображає, коментуючи означену проблему й уживаючи відповідні слова – «прагнення», «зустріч», «спокуса»: «Література постає тим полем, де вже є, вже здійснено все те, до чого філософія тільки прагне. <...> Філософія зустрічається з літературою як із даністю. І в такому сенсі література є таким самим буттям, як і природа <...>. Бо в літературі є вивершеність, виразність, тобто повнота даності, істинність, втілена в образі та тексті». «Ось чому, – продовжує філософія, – література є дуже *спокусливою* для філософії. Весь час виникає спокуса скористатися тими властивостями та засобами, які так виразно реалізовані в літературі <...>. Щоразу, коли філософія намагається власне дати людині істинність – вона стає літературою» [5, с. 14].

Утім, цей зв'язок зворотний: «З іншого боку, література також потребує філософії. Сама по собі література не може вповні реалізувати свою антропологічну претензію. Філософія потрібна літературі як територія для вільної рефлексії та інтерпретування» [5, с. 15].

Окрім зауваженої тут енергетики зближення і віддалення між філософією та літературою, тобто інтенційним співвідношенням між ними, акцентуємо на «прагненні» філософії до літератури як буття, як повноти даності й «істинності», оскільки саме це прагнення пояснює, чому Джон Віздом не обмежився раціональною тезою, а використав літературний сюжет.

Мета статті – проаналізувати притчу про невидимого садівника у світлі тяжіння філософії до зазначених повноти даності й істинності художньої літератури, а також розкрити природу цього прагнення, за необхідності виявити в ньому нові аспекти.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо спочатку текст Дж. Віздому у зв'язку з початковою раціональною тезою, яка звучить так: «Як пояснювальна гіпотеза, така як існування Бога, може стартувати як експериментальна і поступово перетворитися на щось зовсім інше, можна бачити з такої розповіді». Далі читач знайомиться з коротким сюжетом. Дві людини, повернувшись у свій закинутий сад, знаходять дивовижно свіжі рослини і по-різному трактують цей факт: перша вважає, що тут є садівник, друга – що немає. Вони розпитують тих, хто мешкає неподалік, але ніхто не чув про садівника, далі ретельно обстежують це місце і знову не знаходять нікого. Тоді ці двоє досліджують усе про рослини і сади, кожен вивчає те, що й другий. Однак після всього цього перша людина й далі стверджує, що садівник є, хоч і невидимий для смертних очей, друга – що немає. Із цього моменту, пояснює Дж. Віздом, гіпотеза садівника вже не є експериментальною, бо різниця між цими двома, коли зібрано факти, полягає лише в тому, що один відчуває сад на свій лад і називає його одними словами, а другий – відчуває його по-іншому й підбирає інші слова. І коли це все, що їх відрізняє, то чи є сенс далі запитувати: хто з них має рацію або хто з них розумний?

Коли сенс притчі можна звести до раціонального висновку, наведеного автором, то навіщо йому знадобилася художня візуальність? Чи лише заради наочності?

Передусім заслуговує на увагу те, що автора есею «Боги» цікавить не лише факт переходу гіпотези в іншу якість, а й сам механізм, процес трансформації, що має відповідне риторичне вираження: «Як пояснювальна гіпотеза <...> може стартувати <...> і поступово перетворитися <...>». Оце з'ясувальне «як?» (а не стверджувальне «що?») узгоджується більше з інструментарієм літератури, ніж філософії, із засобами художнього конструювання, ніж раціонального підсумування.

У більш стислому викладі трансформація гіпотези садівника полягає в тому, що спочатку вона є експериментальною, тобто такою, що базується на фактах, знайдених під час дослідження саду, а потім, коли зібрано критичну масу свідчень *pro et contra*, перетворюється здебільшого на емоційне ставлення до фактів і відмінне вживання слів для їх називання. Інакше кажучи, експериментальна гіпотеза корелює з фактами, видозмінена гіпотеза – із переживаннями та словами. Спочатку були факти, а з певної миті – почуття і слова.

У світлі зазначеного можна сказати, що образ саду репрезентує світ фактів, адже сад – це природний об'єкт (множина об'єктів), якому притаманна повторювана постійність, який вірцево виражає фактичну даність, щодо трактування якої на певному етапі трансформації гіпотези вже не може бути значних розбіжностей. А репліки діалогу, який ведуть один з одним люди-герої, опинившись у закинутому саду та досліджуючи його, репрезентують їхні відчуття та відповідні цим відчуттям слова. Із суто літературного боку притча становить поєднання двох пластів – подій, що відбуваються в саду (власне, зображення саду), та прямої мови людей-героїв, яка віддзеркалює їхнє розуміння цього природного об'єкта. Причому названі пласти (факти і слова) зображено як автономні світи, адже герої відчують факти по-різному і висловлюють щодо них протилежні судження.

Звичайно, автономність цих пластів, подій і слів можна виразити раціонально-описово, однак «літературна версія» очевидніша, переконливіша, оскільки представлена як застиглий образний ряд, що «вже є», промовляє «сам за себе» та в такий спосіб становить «істинність».

Однак «істинність» літературної репрезентації притчі про невидимого садівника полягає не лише в її відкритому «самопромовлянні», а й у часово-просторовій конкретності, яка й демонструє, «як» саме пояснювальна гіпотеза втрачає свій експериментальний статус. Місцем дії є сад, чітко окреслений, закритий простір, множина об'єктів у якому скінченна. Тому під час дослідження людьми-героями такого простору може настати мить, коли факти «вичерпаються» або ж їх буде зібрано достатньо, щоб вони вже не були визначальними для гіпотези, щоб її підтвердження або спростування не залежало від експерименту. Отже, конкретний, тобто чітко окреслений та закритий, простір саду виражає «вичерпність» фактів і, таким чином, потребу зміщення уваги від фактів до слів. Те саме стосується часової конкретики. Втрату гіпотезою експериментального статусу прив'язано до конкретної миті, саме до тієї часової точки, з настанням якої прирощення нових фактів втрачає сенс. У такий спосіб вдається виразити те, що трансформація гіпотези – це конкретна подія, зафіксована в історичному часі, тому наділена «істинністю».

Водночас існує ще одна причина інтересу філософії до літератури, ще одна територія їх зближення, отже, ще одне ймовірне пояснення, чому Джон Віздом використав літературні образи для

роз'яснення раціональної тези. З погляду філософії спокусливою в художній літературі є не лише застигла даність, уже здійснена повнота (такою література постає, коли її оцінювати з погляду текстового втілення), а й рухлива, мінлива незавершеність (якщо її оцінювати з погляду рецепції). Як реалізується ця незавершеність? Через притаманний літературним образам і сюжетам широкий діапазон символічних значень, зумовлених психологічно, культурно й історично. Саме він визначає різноманітність колективної або індивідуальної рецепції образів і сюжетів та множинність їх інтерпретації. Оця множинність, уже закладена в літературному образі, і становить особливий інтерес для філософського знання, яке також прагне охопити різноманітність поглядів і кутів зору, їх різноаспектну зумовленість.

Оживлення у філософському дискурсі образу саду з усією множиною символічних значень, відомих із різних контекстів, можна пояснити акцентуванням не так на важливості фактів під час експерименту, як на цінності відмінних інтерпретацій, які пропонують люди-герої (один відчуває в саду роботу садівника, а другий – ні), а також на цінності тих відчуттів і суголосних їм слів, які зринають у цих інтерпретаціях. Сад, що його прагнуть будь-що пізнати двоє людей, відлунує такою кількістю алюзій та «прогинається» під настільки великою вагою символічних значень (взяти хоч би культурно усталені: рай (Едем), душа та її якості, незайманість, Діва Марія й ін.), що в підготовленого читача залишається здебільшого саме це відчуття символічної глибини та смислової багатозначності, що й дає змогу сприйняти перехід від картини світу, витвореної експериментально на основі фактів, до картини світу, сплетеної з відмінних (часто протилежних) інтерпретацій, в основі яких – емоційне ставлення до фактів, зафіксоване у словах.

Висновки. Отже, в аспекті співвідношення філософії та художньої літератури тяжіння філософського знання до літературного образу зумовлене не лише притаманною літературі даністю, завершеністю, «істинністю», а й такою якістю, як смислова заданість, інтерпретаційна незавершеність, множинність символічних значень. Ці два аспекти «прагнення» філософії до літератури вичерпно пояснюють, чому відомий британський філософ Джон Віздом для пояснення раціональної тези про втрату певною пояснювальною гіпотезою експериментального статусу звернувся до літературного сюжету, тобто чому філософ став літератором.

Література:

1. Wisdom J. Gods. *Proceedings of the Aristotelian Society*. New Series. Oxford : Oxford University Press, 1944–1945. Vol. 45. P. 185–206.
2. Flew A. Theology and Falsification. Reason and Responsibility : Readings in Some Basic Problems of Philosophy. Belmont, CA : Dickenson Publishing Company, Inc., 1968. P. 48–49.
3. Кедрова М. Theologia naturalis Ричарда Суинберна. *Существование Бога* / Р. Суинберн. Пер. с англ. М. Кедрова. Москва : Языки славянской культуры, 2014. С. 9–18.
4. Danto A. Philosophy as/and/of Literature. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*. Newark, DE : University of Delaware, 1984. Vol. 58. № 1. P. 5–20.
5. Архипова Л. «Жахаюча близькість» філософії й літератури: Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка» (Людмила Архипова, Олег Білий, Ірина Бондаревська, Ольга Гомілко, Сергій Пролєєв, Оксана Йосипенко, Сергій Йосипенко). *Філософська думка*. 2011. № 1. С. 13–16.

Holovan' T. The relationship between philosophy and fiction (on the example of John Wisdom's Parable of the Invisible Gardener)

Summary. In the article, we analyze the problem of the relationship between philosophy and fiction on the example of the Parable of The Invisible Gardener by British philosopher John Wisdom which was published in the essay “Gods”.

The basis for the investigation is such a form of the relationship between these spheres as “desire” of philosophy “to borrow” such literary properties as “natural givenness”, image fullness, textual completeness.

We have compared the initial rational thesis formulated in the essay “Gods” about the transformation of an explanatory hypothesis with the plot of the Parable of The Invisible Gardener.

The initial rationale thesis provides that an explanatory hypothesis, such as the existence of God, at a certain stage, may cease to be experimental and become one based on feelings and appropriate words.

The Parable of The Invisible Gardener tells about two people who return to their neglected garden, find there a few vigorous plants and interpret this fact differently. One believes that to the garden a gardener comes, the other one believes that there is no gardener here. After examining this place and investigating all concerning gardens one continues to say that gardener exists, the other one says that there isn't. John Wisdom affirms it is at this stage that the hypothesis of gardener ceases to be experimental.

On this basis, we have found that due to “natural givenness”, namely image fullness and textual completeness, the plot of the parable gives a better opportunity to present how hypothesis changes its status. The parable represents facts as a garden, different feelings and interpretations of facts presents as replicas in the dialog. The enclosed space of the garden expresses exhaustiveness of facts. The precise time of the action expresses the historicity of the change of the hypothesis status.

Also, we have outlined one more case when philosophy is interested in fiction as an unstable incompleteness grounded on a plurality of symbolic meanings and a variety of interpretations. In particular, the image of a garden in fiction has so multiple symbolic meanings that may help philosophical language to express the value of a variety of interpretations and a diversity of views.

Key words: philosophy, fiction, parable, explanatory hypothesis, experimental status.